

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Taja Martinčič

Vpliv ekonomskega sistema na religijske forme

Diplomsko delo

Ljubljana, 2011

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Taja Martinčič

Mentor: izr. prof. dr. Aleš Črnič

Somentorica: doc. dr. Karmen Šterk

Vpliv ekonomskega sistema na religijske forme

Diplomsko delo

Ljubljana, 2011

Zahvala

Posebna zahvala gre mojim in Andrejevim staršem ter Andreju za pogosto varstvo Jasita, kar mi je omogočilo čas za pisanje.

Zahvaljujem se mentorju, somentorici in drugim, ki so mi nudili strokovno pomoč.

Rada bi se zahvalila sinu Jasitu za veselje v prostih trenutkih.

Zahvaljujem se še Larisi, Vidi, Juriju in ostalim.

Vpliv ekonomskega sistema na religijske forme

Diplomsko delo obravnava vpliv ekonomskega sistema, natančneje kapitalističnega trga, na človekov psihološki ustroj. Obravnavali bomo tri obdobja, v katerih prevladuje določen tip posameznika z določenimi karakternimi lastnostmi, ki so najustreznejše za ekonomski sistem pripadajočega obdobja. Tako bomo najprej analizirali vpliv protestantske etike na vase usmerjeni tip posameznika in prosti kapitalizem. Nato bomo opazovali povratni vpliv kapitalizma, ki v svoji novi korporativni obliki zahteva navzven usmerjenega posameznika. To je čas upadanja religije oziroma čas sekularizacije. Kot zadnjega bomo opisali patološkega narcisa kot idealno tipskega posameznika v modernem potrošniškem kapitalizmu. Povezali ga bomo z novodobniškimi gibanji, ki so na zahodu stalno v porastu in so s svojimi vsebinskimi značilnostmi najprimernejša religija za psihološke potrebe patološkega narcisa.

Ključne besede: kapitalizem, psihološki ustroj posameznikov, patološki narcis, novodobniška gibanja.

The influence of the economics system on forms in religion

This thesis deals with the influence that the law and economics movement or more precisely, capitalism has had on an individual's psychological structure. Three different time periods will be taken into account, each with a prevailing type of an individual who possesses certain characteristics that correspond best to the economic system of the period. Firstly we will analyze the influence of the Protestant ethic on the self-directed individual and free capitalism. Secondly we will observe the reflexive influence of capitalism, which in its new corporate form demanded an other-directed individual. This is also the period during which religion started losing its influence and secularisation begun. Thirdly we will focus on the personality of a pathological narcissist as the ideal type of an individual in the modern consumer capitalism period. We will link this type of an individual to the New Age Movement that is constantly rising in the Western culture and is with its content characteristics the religion that suits the psychological needs of the pathological narcissist best.

Keywords: capitalism, individual's psychological structure, pathological narcissist, New Age Movement.

KAZALO

1 UVOD	6
2 OJDIPOV KOMPLEKS IN NARCIZEM	8
3 SOCIALIZACIJA TREH TIPOV OSEBNOSTI	10
3.1 Vase usmerjeni posameznik	10
3.1.1 Vase usmerjeni posameznik, protestantska etika in razvoj kapitalizma	11
3.2 Navzven usmerjeni posameznik	13
3.2.1 Navzven usmerjeni posameznik in sekularizacija.....	14
3.3 Patološki narcis	15
3.3.1 Patološki narcis kot rezultat ali pogoj postindustrijske potrošniške družbe.....	17
3.3.2 Patološki narcis v vlogi starša	19
8 PATOLOŠKI NARCIS IN RELIGIJA	20
8.1 Kult avtentičnosti	22
8.2 Patološki narcis in novodobniška gibanja	23
9 SKLEP	27
10 LITERATURA	28

1 UVOD

V svojem delu bom izhajala iz dejstva, s katerim se je in se še vedno strokovno ukvarja veliko število avtorjev. To je temeljna nesvoboda subjekta. To pomeni, da človek v nobeni točki svojega obstoja ni in ne more biti popolnoma svoboden. Tu ne gre za fizično svobodo, za svobodo govora ali pisanja in tudi ne za osebno svobodo v najožjem pomenu besede. Gre za tisto temeljno svobodo, ki jo definiramo kot stanje popolne neodvisnosti od družbenega okolja. In ta svoboda se konča že v samem začetku. Konča se, ko se začne socializacija, tj. proces, skozi katerega se človek vključi v družbo in kulturo, ki ji pripada. Skozi socializacijski proces se oseba »učloveči«, tj. pridobi psihološko strukturo, ki ji omogoča delovanje v danem okolju. Različni avtorji socializacijo razumejo na različne načine. Tako Berger in Luckmann govorita o ponotranjenju sveta pomembnega Drugega (Berger in Luckmann 1988, 123), Freud o identifikaciji z očetom (Freud 1981, 38), Žižek pa na primer o ponotranjenju oziroma ne-ponotranjenju »besede očeta«, ki nam v kasnejšem življenju predstavlja temeljni moralni imperativ (Žižek 1985, 120). Freud je s konceptom nezavednega prvi izpostavil temeljno ne-svobodo subjekta. V psihoanalizi je nezavedno tisto, kar nas vodi in determinira. Naša zavestna dejanja izhajajo iz nezavednega substrata (Freud 1981, 7-9). In to si izoblikujemo s procesom socializacije. Socializacijo lahko definiramo kot vsestransko in dosledno posameznikovo uvajanje v objektivni družbeni svet ali v enega od njegovih področij. Najsplošnejša delitev socializacijskega procesa je delitev na primarno in na sekundarno socializacijo. Primarna socializacija je po Luckmannu in Bergerju tista, ki ji je posameznik izpostavljen v zgodnjem otroštvu in s pomočjo katere postane član družbe. Sekundarna socializacija pa je vsak nadaljnji proces, ki posameznika uvaja v nova področja družbe, v kateri živi (Berger in Luckmann 1988, 122).

Socializacijski proces nikoli ne poteka enosmerno. Cilj je vedno poleg posameznikovega učlovečenja tudi reprodukcija družbe. Vesna V. Godina tako piše o bipolarnosti socializacijskega procesa. Na ravni posameznika gre za vsakokratno učlovečenje novega pripadnika človeške vrste oziroma spremembo človekove biološke v družbeno naravo. Na ravni družbe pa je socializacija sredstvo, s katerim je družbi in kulturi zagotovljena kontinuiteta (Godina 1985, 394).

V svojem delu bom poskušala razložiti, kako se skozi socializacijo v človekovo psihološko strukturo zapiše obstoječa družbena realnost, ki je v svojem temelju pogojena z delovanjem ekonomskega trga. Povedano drugače: poskušala bom razložiti vpliv trga kot družbene realnosti na človekov psihološki ustroj. Spoznali bomo tri ekonomske sisteme in njim ustrezne tri tipe posameznikov, ki so se izmenjali od časa protestantske etike do modernosti na Zahodu.

V 19. stoletju oziroma v času razmaha protestantske etike je religija delovala na družbene značilnosti ter aktivno posegala in ustvarjala družbeni in ekonomski značaj tistega časa. Z vedno večjim razvojem in akumulacijo dobrin pa je ekonomija prevzela vodilno mesto, na ideološki lestvici se je povzpela nad religijo in ta je s svojim delovanjem spremenila psihološki ustroj posameznika, ki je postal prilagojen potrebam trga, v konkretnem primeru potrošniškemu kapitalizmu. Govorim o patološkem narcisu, ki predstavlja vodilni psihološki ustroj današnjega časa na Zahodu. V primeru patološkega narcizma je krščanstvo s svojimi nauki postalo neuporabno in pojavila se je potreba po iskanju ali ustvarjanju novih religij, ki se bodo ujemala z značilnostmi tega tipa osebnosti. Tako je prišlo do pojava novodobniških gibanj, kot najhitreje rastoče religije prakse na Zahodu. Vzpon novodobniških gibanj bomo razlagali kot produkt oziroma posledico novih družbenih značilnosti in potreb.

2 OJDIPOV KOMPLEKS IN NARCIZEM

Ojdipov kompleks, situacija, v kateri se želi v določeni starosti otrok »poročiti« s svojo mamo in »ubiti« svojega očeta, predstavlja temelj psihoanalitične teorije. Do Ojdipske situacije pride v zgodnjem otroštvu in njena uspešna razrešitev predstavlja temeljno prelomnico v življenju posameznika. Po Freudu Ojdipov kompleks poteka po naslednjem modelu.

Otrok že zelo zgodaj razvije objektno investicijo v mater in identifikacijo z očetom. Ta dva odnosa potekata vzporedno, dokler ne pride do okrepitve seksualne želje po materi in posledično sovraštva do očeta, ki začne predstavljati oviro med materjo in otrokom. Takrat nastane t. i. Ojdipov kompleks (Freud 1923, 330). Gre torej za željo po odstranitvi in nadomestitvi očeta. Pri razrešitvi Ojdipovega kompleksa mora biti opuščena objektna investicija (seksualna želja) v mater. Kot najnormalnejšega štejemo izid, ko se libidalna zasedba matere opusti in se hkrati ojača identifikacija z očetom. Po Freudu obstajajo tudi drugačne razrešitve, npr. povečana identifikacija z materjo, kar pri dečkih vodi v homoseksualnost. Vendar temu ne bomo posvečali prevelike pozornosti, saj je za našo temo, torej psihološki ustroj posameznika, pomembna tista točka Ojdipa, v kateri pride ali ne do vpeljave Zakona oziroma do ločitve Jaza in Nadjaza oz. Ideala Jaza. Ta ločitev predstavlja najpomembnejšo fazo razvoja osebnosti (Freud 1923, 333). Naloga Ideala jaza je potlačitev Ojdipovskih želja, prvih infantilnih izbir Onega. Infantilni jaz je ponotranjil besedo očeta oziroma prepovedi, ki jih je ta zastopala. Močnejša, kot je bila avtoriteta očeta, močnejši je bil Ojdipov kompleks in njegova potlačitev, strožji je nastal Ideal jaza. To pomeni, da bo ta kasneje, kot vest, kot nezavedni občutek krivde, vladal Jazu. Povedano drugače, napetost med zahtevami vesti (Ideala Jaza) in delovanjem Jaza se kaže kot občutek krivde (Freud 1923, 335). »Tako kot je bil otrok prisiljen ubogati svoje starše, se Jaz vedno znova podreja kategoričnemu imperativu svojega Nadjaza« (Freud 1923, 346).

Ojdipov kompleks predstavlja točko v kateri pride, oziroma ne pride do tvorbe narcistične osebnosti.

»Pri narcizmu se libido, ki je usmerjen na zunanji svet, obrne navznoter, usmeri se v Jaz. Narcizem je opredelitev tistega obnašanja, pri katerem določen individuum lastno telo obravnava podobno, kot sicer telo seksualnega objekta« (Freud 1923, 37).

Freud loči dve vrsti narcizma. Primarni narcizem, ki predstavlja stanje zgodnjega otroštva, v katerem oseba nima nobenega odnosa do zunanjega sveta. Ta svet je tam zato, da zadovolji njegove narcistične želje. Pri sekundarnem (patološkem) narcizmu pa gre za usmeritev libidinozne navezanosti z objektov nazaj na svoj Ego (Jaz).

»Libidalne nagonke vzgibe doleti usoda patogene potlačitve, kadar zaidejo v konflikt s kulturnimi in etničnimi predstavami individuma« (Freud 1923, 55). Pogoj te potlačitve je tvorba ideala Jaza, ki zastopa besedo očeta in ki ga posameznik ponotranji. Pri narcizmu se tvorba ideala Jaza ni zgodila. Zamenjal jo je idealni Jaz (nekateri avtorji ga imenujejo jaz ideal), za katerega velja samoljubje, ki ga je bil v otroštvu deležen dejanski Jaz. Narcizem se pojavi premeščen na ta novi idealni Jaz. Človek se je nezmožen odpovedati zadovoljivosti, ki jo je enkrat užil. Ne mara ostati brez narcistične popolnosti svojega otroštva, hkrati pa je ne more obdržati (Freud 1923, 56).

Fromm opisuje narcizem kot kronično pomanjkanje resničnega zanimanja za zunanji svet. Narcistična oseba slabo sprejema kritike. Lastna podoba in vse kar je z njo povezano postane objekt njene narcistične navezanosti (Fromm 1987, 61).

Fromm loči med benignim in malignim narcizmom. Pri benigni obliki je predmet narcizma tisto, kar je rezultat dela neke osebe. Gre za narcistični odnos do produkta, doseženega z določenim naporom. Pri maligni obliki pa gre za narcističen odnos do tistega, kar neka oseba ima, poseduje. Predmet narcizma je posameznikovo telo, njegova pamet in druge lastnosti in kvalitete za katere posameznik verjame, da jih poseduje. Problem pri maligni obliki je, da ni prvine, ki bi narcizem uravnavala. Za to, da posameznik nekaj doseže, namreč ne potrebuje odnosa do zunanjega sveta, saj je uspeh od njega neodvisen.

Fromm nadalje govori o individualnem in skupinskem narcizmu. Individualni narcizem se nanaša na posameznikovo narcistično držo (glej zgoraj).

»Skupinski narcizem se pojavi, ko se narcistična energija posameznikov prenese na skupino. Preživetje skupine je v določeni meri odvisno od verovanja njenih članov, da je pomembnost skupine tako velika, ali pa celo večja, kot pa njihova življenja, in dalje, da verujejo v pravičnost ali celo premoč svoje skupine v primerjavi z drugimi skupinami« (Fromm 1987, 65–67).

3 SOCIALIZACIJA TREH TIPOV OSEBNOSTI

Pri socializaciji treh tipov osebnosti gre za to, kako je določena družba v določenem času skladno s svojimi potrebami izoblikovala idealno-tipskega posameznika, katerega psihološki ustroj je prilagojen uspešnemu delovanju v danem okolju. V ospredje analize tu postavimo vpliv ekonomskega vidika na posameznikov psihološki ustroj. Ugotavljali bomo, kako potrebe trga skozi socializacijo (vzgojo) »ustvarijo« posameznika, ki bo tem potrebam kar najbolje ustrezal. Govorimo torej, kot je bilo rečeno v uvodu, o temeljni pogojenosti oziroma določenosti posameznika s strani družbe.

Izpostavili bomo tri temeljne tipe posameznikov, ki so z določenimi karakternimi značilnostmi prevladovali v določenem zgodovinskem obdobju. Prva dva je opisal David Riesman v knjigi *Osamljena množica*. To sta vase usmerjeni (self-directed) in navzven usmerjeni (other directed) tip posameznika. Tretji tip, ki zaznamuje današnji čas, pa je t. i. patološki narcis, pri analizi katerega se bom oprla na Lashevo in Žižkovo definicijo.

3.1 Vase usmerjeni posameznik

Vase usmerjeni posameznik je temeljni individuum devetnajstega in začetka dvajsetega stoletja. Za to obdobje je značilna povečana osebna mobilnost, hitro kopičenje kapitala in stalna ekspanzija v proizvodnji blaga in znanja. Pojavi se večja možnost izbire in hkrati zahteva po večji iniciativi. Rezultat teh okoliščin je prevladujoči tip posameznika, ki je zmožen družbenega življenja brez stroge usmerjenosti k tradiciji (Riesman 1965, 79).

Ta tip posameznika ima močen moralni imperativ, oziroma če povzamem Žižka – ima močen notranji zakon, »glas vesti«, tj. ponotranjeni očetovski Ideal Jaza (Žižek 1984, 120).

Za njegov razvoj je značilna avtoritarna vzgoja, ki temelji na patriarhalni avtoriteti. Takšna vzgoja vodi v klasično razrešitev Ojdipovega kompleksa, pri kateri se ob soočenju ljubezni do matere in sovraštva do očeta ponotranji Zakon, ki ga zastopa oče, in se hkrati opusti infantilna navezanost na mamo.

3.1.1 Vase usmerjeni posameznik, protestantska etika in razvoj kapitalizma

Verska etika naj bi temeljila na močni notranji moralni, ki predstavlja temeljno usmeritev pri delovanju posameznika v odnosu z družbo. Ker je ponotranjen moralni imperativ osnovna značilnost vase usmerjenih posameznikov, ni težko ugotoviti, zakaj je ta tip posameznika »odprt« za tradicionalne religijske prakse, kot je npr. krščanstvo ali protestantizem. Če k temu prištejemo vedno kompleksnejše družbene odnose, v katerih izbira in odločanje med dobrim in slabim, pravičnim in nepravičnim ali pa koristnim in nekoristnim, predstavljajo stalnico v življenju posameznikov, najdemo še dodaten razlog za privlačnost religijskega vodstva.

»Racionalizacija družbenega življenja zahteva ločitev pravičnega od nepravičnega, moralnega od nemoralnega, kar pripelje do potrebe po oblikovanju verske etike« (Flere in Kerševan 1995, 48).

Vendar pa v tem poglavju ne bom govorila o razlogih za nastanek in obstoj religije kot take, temveč o vplivih obstoječe religije na ekonomski sistem in posledično na prevladujoči tip posameznika.

Izhajala bom predvsem iz Webrove knjige *Protestantska etika in duh kapitalizma*, v kateri govori o vplivu asketskega protestantizma na razvoj evropskega kapitalizma. Oziroma, če uporabim Webrove besede, knjiga opisuje dejavnike, zaradi katerih so puritanski pogledi na poklic in njihove zahteve po asketskem življenju neizbežno in neposredno vplivale na razvoj kapitalističnega življenjskega sloga (Weber 1988, 185).

Prvi dejavnik vpliva protestantizma lahko najdemo v temeljnem pomenu besede askeza, ki pomeni načelno strogo odrekanje užitkom in ugodnostim. Calvinizem je hkrati ob omejevanju porabe denarja spodbujal pridobitništvo in odnos do lastnine, ki se je zrcalil skozi pravilo, da jo je v božjo slavo treba ohranjati neokrnjeno in jo z neutrudnim delom še pomnoževati. Glavno vodilo sta bili: odpovej se in pridobivaj (Weber 1988, 192).

»Če je potemtakem asketski življenjski slog omejeval porabo in hkrati sproščal pridobitniške težnje, je bila zunanja posledica tega dejstva očitno tale: ustvarjanje kapitala z asketsko varčevalno prisilo. Zadržki, ki so napoti porabi pridobljene lastnine, so bili seveda v prid produktivni uporabi te lastnine kot naložbenega kapitala« (Weber

1988, 195). Dobiček se mora torej vedno reinvestirati, ne sme se ga porabljeti v hedonistične namene (Flere in Kerševan 1995, 51).

Meščanski podjetnik je živel v mejah, od boga naložene formalne korektnosti. Pri svojem bogatenju je imel čisto vest, saj se je držal božje zapovedi. Hkrati je imel na voljo vestne in delavne delavce, ki so se oprijeli dela kot od boga postavljenega življenjskega cilja (Weber 1988, 201).

Protestantski duh je torej s svojimi nauki vplival na razvoj kapitalizma in na ustroj t. i. vase usmerjenega posameznika. Ta ustroj namreč vsebuje močno notranjo etiko in moralo ali, če želite, božjo besedo, ki je idealna za delovanje liberalnega kapitalizma ter za rast malih podjetij, v katerih vsak deluje zase.

Temeljno načelo vase usmerjenega posameznika je individualna odgovornost in iniciativa. »Vsak je odgovoren zase, vsak je sam odgovoren pred Bogom, ne sme slediti slepi množici, pomembnejše od ugleda v očeh drugih in uspeha pri drugih je notranje zadovoljstvo, da smo opravili svojo dolžnosti« (Žižek 1984, 120). Vodilo individuuma protestantske etike lahko strnemo v rek: Pomagaj si sam in Bog ti bo pomagal (Žižek 1984, 120).

Moralo, ki jo takšen posameznik ponotranji skozi očetovo besedo, sta Flere in Kerševan definirala kot »sistem vrednot in pravil neke družbe ali ožje družbene skupine, ki jih člani spoštujejo in izvajajo, ker po tem čutijo notranjo potrebo. Pravimo, da je moralna norma avtonomna. /.../ Za moralo je kot sankcija značilna slaba vest in kesanje, ki vsebuje včasih tudi prezir do samega sebe in svojega vedenja, človek se sramuje samega sebe« (Flere in Kerševan 1995, 103).

Po tej definiciji morale je jasno razvidno, da kot njen varuh in izvor deluje Ideal jaza, ki ga človek ponotranji v zgodnjem otroštvu. Morala v času protestantske etike se je močno opirala na religiozne nauke in askezo, torej je religija vplivala na ljudsko moralo, ta je nato vplivala na očetovo besedo in vsebino ideala Jaza.

Po Freudu je Bog simbol očetove besede, neusmiljenega razsodnika. Bog je torej enako kot očetova beseda. Obe predstavljata simbol družbe in njenih zahtev do posameznika (Flere in Kerševan 1995, 60). Že Freud je torej v temelju povezal religijo in posameznikov Ideal Jaza.

Kmalu pa je na religiozno-moralni osnovi osnovana vsebina Ideala Jaza začela vplivati na razvoj kapitalizma in ta je nato začel povratno vplivati na posameznikov človeški ustroj. Askeza je torej naredila »podlago« za uspešno umestitev kapitalistične organizacije družbe. Ko je bila ta podlaga enkrat ustvarjena in je bil kapitalizem »udobno nameščen«, je vpliv askeze začel prodirati v vse sfere življenja. Zunanje dobrine so začele dobivati vedno večjo moč nad življenjem posameznika, večjo kot kadar koli prej v zgodovini. Človek se je odpovedal motivu, ki bi utemeljeval njegovo ravnanje. Pridobitniško stremuštvo je odložilo svoja religiozno-etična oblačila (Weber 1988, 206). Protestantska etika, ki zavira potrošništvo in uživanje v zemeljskih dobrinah, tako ni postala le nepotrebna, temveč je začela ovirati nadaljnji gospodarski razvoj. Zlasti v sodobnih razmerah je asketizem ovira za razvoj gospodarstva – zato, ker sodobno gospodarstvo zahteva od posameznika, da troši, kar pa pomeni hedonizem oziroma vdajanje tuzemskim užitkom (Flere in Kerševan 1995, 52).

3.2 Navzven usmerjeni posameznik

Navzven usmerjeni tip posameznika predstavlja prehodno fazo med navznoter usmerjenim posameznikom in patološkim narcisom. Za ta tip posameznika je značilno, da se njihov Jaz izoblikuje v skladu z lojalnostjo in pričakovanji sodobnikov oziroma vrstniške skupine. Razlog za pojav tega tipa posameznikov je v menjavi liberalnega kapitalizma z birokratsko-korporativnim. Majhna kapitalistična podjetja so zamenjale velike korporacije, ki od posameznika niso več zahtevale notranje moralne drže, temveč predvsem sposobnost povezovanja in sodelovanja. Riesman je kot značilne predstavnike navzven usmerjenega tipa osebnosti našel med predstavniki takrat hitro rastočega višjega srednjega razreda v Ameriki (Lasch 1950, 21). Notranja morala in Ideal Jaza kot zastopnik besede očeta, je izgubil svojo uporabno funkcijo, zato je očeta zamenjala vrstniške skupina, ki je s svojimi zahtevami predstavljala temeljno vodilo v življenju posameznikov.

Z razvojem birokratsko-korporativnega kapitalizma se je prej avtonomna drža posameznikov spremenila v heteronomno. Vir zadovoljstva ni več zvestoba samemu sebi, temveč zvestoba drugim. Lojalnost do vrstnikov je postavljena nad notranjo moralo in dolžnosti (Žižek 1984, 120).

Starši navzven usmerjenega posameznika otroka ne kaznujejo več zaradi kršenja notranjih moralnih standardov, temveč zaradi neuspeha pri zagotovitvi mesta med vrstniki (Riesman 1950, 22).

Pri navzven usmerjenemu tipu gre za povnanjeni ideal Jaza, ki ne sestoji več iz notranje morale, ki je rezultat avtoritativne vzgoje, temveč iz pričakovanj vrstniške skupine. Največja vrednota postane občutek pripadnosti, »belonging« oziroma zmožnost prilagajanja okolju, hitrega reagiranja na zmeraj nove, hitro spreminjajoče se zahteve okolja (Žižek 1984, 120).

Pri takšnem posamezniku še ne moremo govoriti o nerazrešenosti Ojdipovega kompleksa. Do razrešitve vseeno pride, le da ta zavzame bistveno drugačno obliko. Besedo očeta zamenja beseda vrstnikov. Ideal Jaza torej obstaja, vendar je njegova vsebina radikalno spremenjena. Kriterij ravnanja ni več notranja vest ali morala, temveč so to kriteriji, postavljeni s strani vrstniške skupine. Pravilno ravnanje se ne ugotovi v notranjem občutku zadovoljstva, kot pri vase usmerjenemu posamezniku, temveč pri zavesti, da smo lojalnost do skupine postavili nad vse.

3.2.1 Navzven usmerjeni posameznik in sekularizacija

Pri povezavi navzven usmerjenega posameznika in sekularizacije moram poudariti, da tako na ravni posameznika kot na ravni religije govorimo o prehodnih stanjih. To pomeni, da ni mogoče točno zarisati začetka in konca obdobja prevlade opisanega psihološkega ustroja in prav tako ne moremo določiti točnega začetka in konca sekularizacije. Prej lahko trdimo, da zgornji dve stanji že notranje vsebujeta nagnjenost k narcizmu (to lahko sklepamo predvsem pa Riesmanovi analizi) in nove religijske forme, ki jih bom pozneje obravnavala v sklopu novodobniških gibanj.

Kot smo opisovali v prejšnjem poglavju je kapitalizem postopoma pridobival premoč nad religijsko prakso. Ljudje so začeli iskati užitke v tostranstvu, kar jim je s stališča gmotnih dobrin omogočalo prav kapitalistično usmerjeno gospodarstvo. V razcvetu srednjega sloja v Ameriki (kjer je navzven usmerjene tipe našel Riesman), se je višal življenjski standard večine državljanov, življenje je ljudem omogočalo tostransko uživanje. Zato se je potreba po religiji začela zmanjševati, religijske osnove kapitalizma so bile pozabljene, vsa pozornost je bila usmerjena na »kvaliteto tostranskega življenja«. Z nadaljevanjem

gospodarskega razvoja in razvojem birokracije ter racionalizacije družbe je prišlo do t. i. procesa sekularizacije, ki ga lahko definiramo kot celoto procesov in učinkov modernizacije na religijskem področju. Učinki se kažejo predvsem v zmanjševanju družbenega pomena religije (Flere in Kerševan 1995, 123). Sekularizacija je torej upadanje pomena religije na družbenem področju, prav tako pa tudi upadanja osebne religioznosti posameznikov.

Pod eno izmed ključnih karakteristik sekulariziranih družb po Fleretu in Kerševanu spada t. i. proces »societalizacije«, pod katerim razumemo prehajanje iz stanja skupnosti v stanje odprte in kompleksne družbe. Namesto trdno povezane lokalne skupnosti, v kateri je bil posameznik podrejen religiozno utemeljenim in formuliranim vrednotam, v moderni skupnosti življenje čedalje bolj določajo velika industrija in trgovina, birokratska brezosebna država, kompleksnost velikih mest in urbanih aglomeracij (Flere in Kerševan 1995, 127). Na tem mestu lahko povežem vzporednico med pojavom sekularizacije in navzven usmerjenim posameznikom. Za oboje je značilno okolje hitre urbanizacije, hitre gospodarske rasti in pojava velikih trgovskih skupnosti. Gre torej za potrebo po povezovanju, torej potrebo po močni pripadnosti do soljudi, ki pa lahko postane le na podlagi spremenjene vsebine ideala Jaza. Ta se ne sme več opirati na močne moralne kode, izhajajoče iz očetove oziroma Božje besede, temveč mora v njem nastati prostor za želje in potrebe vrstniških skupin. Bog mora torej umakniti svoje stroge zahteve in prepustiti prostor vrstnikom in zahtevam korporativnega kapitalizma.

3.3 Patološki narcis

Žižek piše o patološkem narcisu kot o družbeno nujni formi subjektivnosti (Žižek 1985), Lasch kot o novi družbeno nujni socializacijski formi (Lasch 1979, 11-30). Enako kot Lasch ga navaja tudi Vesna V. Godina (Godina 1990). Patološki narcis je torej družbeno nujen. Nujen je zato, ker predstavlja tisti tip osebnosti, ki deluje kot »najboljše prilagojen« na postindustrijske družbe.

Pri patološkem narcizmu govorimo o notranje razpršenem, nepoenočenem subjektu, ki ni ponotranjil Zakona in mu posledično ni podrejen. Ta lik danes prevladuje in se povsem ujema s potrebami post-industrijske družbe (Žižek 1984, 107).

Patološki narcizem je dobil klinično obliko v petdesetih letih v ameriški psihoanalitični praksi. Šlo je za primere, ki so delovali nekje na meji med prilagojenim nevrotikom in »iz realnosti izključenim« psihotikom. Pojav so poimenovali kot borderline motnjo, katere korelat je patološki narcizem.

Patološki narcis nima ločene instance realnega in idealnega Jaza, kar je po Freudu osnova psihične stabilnosti in uspešnega delovanja v družbi. Z izgubo idealnega Jaza patološki narcis izgubi kritično instanco do realnega jaza in s tem vse težnje po izboljševanju.

Pri tem tipu govorimo o t. i. velikem Jazu, ki sestoji iz stopitve realnega Jaza, idealnega Jaza in idealnega objekta (idealnega drugega, ki ga patološki narcis doživlja kot podaljšek samega sebe). Patološki narcis nima z delovanjem v okolju nikakršnih težav. Nasprotno, je izjemno dobro prilagojen in v družbi tako rekoč blesti. Popolnoma je odvisen od priznanja s strani vrstnikov in širše družbe, vendar le-te hkrati prezira in v njih vidi le sredstvo za samopotrjevanje. Z drugimi ljudmi ravna brez kakršne koli empatije ali razumevanja. Ko jih ne potrebuje več za lastno afirmacijo, jih preprosto zavrže. Prav tako ga nanje ne veže nikakršna moralna ali drugačna obveza. Do soljudi vedno ohranja nekakšno distanco, patološko ga je strah, da bi se človeku »odprl« in z njim vzpostavil kakršno koli resnično vez (Žižek 1984, 111).

To se lepo kaže v vedno večji popularnosti samskega življenja. Neodvisnost in uspešnost postajata dve temeljni vrlini današnjega časa.

Naslednja značilnost je strah pred sleherno obliko neuspeha, pa naj gre za poslovni neuspeh, starost ali osamljenost. Tu se lahko spomnimo na idejo »večne mladosti«, ki v današnjem času prav tako zaseda pomembno mesto. Naslednja značilnost moderne miselnosti je izjemnost posameznika, za katero ni potrebno, da izhaja iz dejanskih dosežkov, temveč se veže na nek notranji občutek. Tako smo pri naslednji značilnosti patološkega narcizma, ki se veže na izjemnost oziroma njeno drugo plat – izobčenost. Patološki narcis na zunaj upošteva pravila igre, a jih ne jemlje resno, notranje ga ne obvezujejo. Ima držo »cinične distance«, družbeno življenje je zanj igra.

In zadnja, najbolj usodna karakteristika patološkega narcisa, je njegova nezmožnost uživanja. »P. N. je v temelju nezmožen uživanja, ker je pri njem uživanje povsem odtujeno, povnanjeno v drugem – uživanje sovpada s tem, da mu drugi (vrstniško okolje) prizna njegovo uživanje /.../« (Žižek 1984, 112).

Patološki narcis je popolnoma povnanjen, kar se mu kaže kot notranji občutek praznine. Je nemočen subjekt, katerega narcistični »veliki Jaz« se kaže kot reakcija na nerazrešeno Ojdipsko situacijo. Subjektu namreč ni uspelo ponotranjiti Zakona oziroma besede Očeta, kar pomeni, da mu ni uspelo ukiniti prevlade krutega, »analnega« nadjaza v pomirjajočem, notranjem Idealu jaza (Žižek 1984, 113).

Subjekt je naprej podvržen kaprici Drugega – matere, njegova želja se zreducira na zahtevo po ljubezni matere. Pri razrešitvi Ojdipovega kompleksa gre za prehod od materinskega k očetovskemu Drugemu, pri katerem je bistveno spoznanje, da je materinski Drugi podvržen Zakonu, ki ga zastopa očetovska beseda. Skozi nastop univerzalnega zakona se subjekt reši podrejenosti kaprici tiranskega Drugega (Žižek, 1986: 130). Če integracija simbolnega zakona spodleti, subjekt še naprej ostane v stanju odvisnosti od materinskega Drugega. Ta je postavljen na mesto Ideala jaza, ki subjektu manjka kot znotraj psihična instanca (Žižek 1986, 121).

Do spodletele razrešitve Ojdipovega kompleksa pride zaradi pomanjkanja avtoritete v otroštvu, oziroma zaradi t. i. permisivne vzgoje. Otrok mora biti v ponotranjenje Zakona zunanje prisiljen (običajno skozi očetovsko avtoriteto). Po Kernbergu na patološkega narcisa naletimo predvsem v družinah, v katerih je oče odsoten, kar pomeni, da mati deluje hkrati v podobi dobre, ljubeče matere in matere, ki otroka zasipa z nemogočimi zahtevami in grozi, da ga bo »požrla« (Žižek 1984, 113).

3.3.1 Patološki narcis kot rezultat ali pogoj postindustrijske potrošniške družbe

Lasch je v svojem delu *Kultura narcizma* kritično obravnaval sodobno ameriško družbo. Teoretsko je izdelal tretji tip posameznika (prva dva je analiziral David Riesman). Tako kot za prvi in drugi tip je tudi pri »produkciji« tretjega tipa posameznika bistvena vzgoja. Kot že rečeno se skozi socializacijo (katere najpomembnejši del poteka v krogu družine), družba »poskrbi za lastno reprodukcijo«. In to poteka na način, da »ustvari« posameznike, ki so za določeno obdobje najbolj prilagojeni. Tako začne družba s svojimi potrebami vplivati na vzgojo, ki naj bi bila prvotno v domeni staršev. Pri patološkemu narcizmu so zaradi potreb družbe (trošenje) ostali sektorji družbe začeli aktivno posegati v vzgojo otroka. Ta je morala iz avtoritativnega tipa preiti na

permisivnega, kar se je začelo izvajati na način slabljenja tradicionalnih oblik patriarhalne avtoritete.

To naj bi potekalo po naslednjem modelu: industrijska proizvodnja je ločila delo od domačega okolja in s tem zmanjšala vlogo očeta v družini (o odsotnosti očeta kot glavnem dejavniku pri socializaciji patološkega narcisa je govoril že Žižek) zato je mati prevzela obe vlogi (kaznovalno in ljubečo). Sama se ni počutila sposobna opravljanja vseh »nalozenih« funkcij in se je zato začela opirati na strokovnjake. Besedo očeta je zamenjala beseda prijateljskega terapevta. Terapevti, psihiatri, otroški terapevti, razvojni strokovnjaki in ostali »uslužbenci« terapevtskega prava tako zamenjajo funkcijo družine, ki naj bi v svoji tradicionalni obliki otroka vzgajala skozi ljubezen in avtoriteto. Avtoriteta se prenese na t. i. terapevtsko obliko, starši izgubijo svojo prvotno vlogo in samozaupanje v sposobnost vzgoje otroka.

«S tem, ko slabi avtoriteta staršev se v otrocih oblikujejo karakterne lastnosti, ki jih potrebuje sodobna potrošniška družba: hedonizem, korumpiranost, samovšečnost« (Salecl 1991, 111).

Z izrinjanjem avtoritete pride torej do t. i. permisivne vzgoje, ki pa je takšna le navidezno. Ne gre za odpravljanje vsakršne avtoritete, temveč za podreitev novim tipom avtoritete, ki se kažejo za krinko dobrohotnosti (Godina 1990, 157).

Če starši želijo vzgojiti »srečnega« otroka, se morajo zateči k pomoči t. i. strokovnjakov. Otrok ni več v lasti staršev, temveč je v lasti države (Lasch 1979, 268).

»Trend ukinjanja avtoritete, ki odkrito discipliniranje, povezano s kaznovanjem, nadomesti s terapevtskimi postopki normalizacije, pa je, kot izpostavlja Lasch, povsem družbeno funkcionalen. »Producira« namreč /.../ tisti tip konformnosti, ki je potreben za to, da posamezniki uspešno reproducirajo družbe postindustrijskega tipa. »/.../ abdikcija starševske avtoritete sama po sebi vsadi v otroka karakterne črte, ki jih zahteva korumpirana, permisivna, hedonistična kultura« (Godina 1990, 158).

Pri »patološkem narcizmu« ideal Jaza, ki ga predstavljajo ponotranjena pričakovanja drugih, zamenja samouničevalski, agresivni nadjaz. Zlom avtoritete je proizvedel posameznika, ki ni več zavezan idealu Jaza – ponotranjenim moralnim normam, temveč ga obvladuje sadistični, kaznovalni nadjaz, ki izhaja iz pred-Ojdipskih otroških fantazem. Subjekt naj torej ne bi bil podrejen ničemur zunaj sebe, vendar pa je ravno ta, na videz

svobodni nadjaz, veliko bolj agresiven in samouničujoč. Ta kruti nadjaz črpa svojo psihično energijo iz agresivnih in destruktivnih vzgibov, ki izvirajo iz Onega. Takšen nadjaz oblikuje posameznika, ki je usmerjen v nenehno potrjevanje lastne pomembnosti, venomer se primerja z drugimi, ne zaupa vase in išče pomoč v terapiji (Salecl 1991, 112). Družba za patološkega narcisa predstavlja socialnega Velikega drugega, ki deluje kot mati, od katere je odvisna zadovoljitev njegovih potreb. Gre za značilno pred-Ojdipovsko stanje odvisnosti, v katerem je zadovoljitev lastnih potreb odvisna od kaprice drugega (Žižek 1984, 121). To stanje bi lahko pojasnili tudi s pojmom infantilizma odraslih, ki se pojavi kot pomanjkanje starševske avtoritete. Pomeni, da je posamezniku onemogočeno odrasti in tudi v svojem odraslem življenju ostaja v narcističnem razmerju mati-otrok, le da mati zamenja socialno okolje, ki na otroka deluje v dveh smereh: v potrjevanju in iracionalnemu, grozečemu kaznovanju.

3.3.2 Patološki narcis v vlogi starša

Temu posvečam pozornost zaradi »možnosti ali ne-zmožnosti iskanja izhoda«. Izhoda v smislu prekinitve reprodukcije patološkega narcizma, ki je za psihično ravnovesje človeštva tako rekoč nujen. Zato me je zanimalo, kako bo patološki narcis deloval v vlogi starša in ali obstaja kakšna možnost za vrnitev nazaj k avtoriteti.

Kot je ugotavljal že Fromm in nadalje Lasch otrok patološkemu narcisu predstavlja le narcistični podaljšek samega sebe. Kar pomeni, da otroka zasipa s pozornostjo, ki pa se ne ujema z otrokovimi dejanskimi potrebami. Za preobiljem navidezne skrbnosti se po navadi skriva le malo dejanske topline. Ko z otrokom ravna kot z »ekskluzivno lastnino«, narcistična mati večja občutek svoje lastne pomembnosti (Lasch 1979, 294). »Ljubezen staršev, še posebej pa materinska ljubezen do otroka, je v znatni meri ljubezen do otroka kot podaljšek ljubezni do same sebe« (Fromm 1987, 61).

Ker patološki narcis nima ponotranjenega zakona, ki bi ga »kaznoval« z občutkom slabe vesti, tudi ni zmožen kaznovanja lastnega otroka, ki mu tako ali tako predstavlja v večini le del lastnega narcističnega jaza. S kaznovanjem otroka bi torej kaznoval samega sebe, česar pa patološki narcis, razen v analni mazohistični obliki, ni zmožen. In brez avtoritete, prepovedi in kaznovanja otrok ne more razviti močnega Jaza, ki bi uspešno deloval v odnosu s svojim Nad jazom.

8 PATOLOŠKI NARCIS IN RELIGIJA

V tem poglavju bom poskušala prikazati, zakaj psihološkemu ustroju patološkega narcisa krščanstvo kot religija ne ustreza več.

Ujemanja oziroma neujemanja med narcizmom in rimsko-katoliško cerkvijo bom najprej iskala na podlagi Frommovih pojmov individualnega in skupinskega narcizma. V odnosu do krščanstva namreč delujeta bistveno drugače, lahko bi rekli, da nasprotno. Kar se tiče individualnega narcizma, zdaj že vemo, da gre pri njem za narcistično usmerjenost navznoter, za povečevanje samega sebe napram okolju. Ta drža pa seveda ne vzdrži nauka rimsko-katoliške cerkve, pri katerem v samem bistvu najdemo posameznikovo ponižnost. »Obstoj Boga vsebuje, da noben človek ne more biti bog, da noben posameznik ne more biti vseved in vsemogočen« (Fromm 1987, 70).

Vsemogočnost boga torej onemogoči vsemogočnost posameznika, ta pa predstavlja bistveno značilnost narcizma. Vse velike religije so v temelju anti-narcistične, če gledamo na narcizem na posameznikovi ravni. Kot sem že omenila, pa na skupinski ravni zahtevajo določeno mero narcizma, gre za podreditev posameznikovega narcizma za potrebe skupinskega.

»Ideal Jaza kot nadomestna tvorba za hrepenenje po očetu vsebuje zametek, iz katerega so se oblikovale vse religije. Sodba o lastni nezadostnosti, do katere pride Jaz v primerjavi s svojim idealom, privede do ponižnega religioznega občutja, na katerega se sklicuje hrepeneči vernik« (Freud 1923, 335).

Religija, natančneje krščanstvo, predstavlja predor, ki obstaja med zahtevami Ideala Jaza in težnjami Jaza. Vernikom daje ubesedenje oziroma institucionalizacija tega prepada občutek miru, ki temelji na ideji, ki jo kot osnovno zagovarja krščanstvo. O stalnem občutki nezadostnosti in ponižnosti pred instanco, ki jo zastopa Ideal jaza, oziroma v primeru Krščanstva Bog. Krščanstvo dovoljuje in zapoveduje človekovo nesposobnost doseganja ideala in hkrati, preko spovedi in odpuščanja, lajša občutek krivde, ki nastane pri odstopanju oziroma neuspehu. Ideal Jaza se torej prenese izven psihičnega v zunanji svet, v božjo instanco.

Pri narcizmu pa naletimo na neobstoj ideala Jaza, kar pomeni, da v posameznikovo psihološko strukturo že v osnovi ni bila umeščena beseda očeta oziroma božja beseda.

Dr. Gostečnik je prisotnost boga v Idealu Jaza razložil skozi koncept intrapsihične podobe boga. Do te podobe prihaja, ker mnogi starši uporabljajo boga kot orodje socialne kontrole, ki jo otrok potem ponotranji in ki kasneje postane temelj otrokove intrapsihične podobe Boga. »Freudova teorija predpostavlja, da se superego (ideal jaza) razvije v otroštvu, in sicer na temelju intrapsihične potrebe po nadzoru instinktov ter internalizacije očetovskih in družbenih prepovedi. Bog je po tej teoriji projekcija superega, katerega cilj je nadzor« (Gostečnik 2000, 402).

Po Gostečnikovem povzemanju Rizzutove pa na naletimo na intrapsihično podobo boga, ki je krut in zahteven a hkrati nežen in ljubeč. Tu enači boga z internalizirano podobo staršev oziroma njihovega odnosa do otroka. Tudi Freud govori o vsemogočnem in vzvišenem Bogu-očetu in prijazni naravi-materi (Gostečnik 2000, 130). Religijo razlaga kot oživitev odnosov z materjo in očetom, pri katerem pomembnejše mesto zasedajo tisti z očetom. Freud religijo razume kot patološko tvorbo, značilno za nevrotike, ki svojo izgubljenost v svetu odraslih rešujejo tako, da povzdignejo svojo intrapsihično podobo očeta na raven Boga (Freud 1923, 332–337).

Pri patoloških narcisih pa govorimo o stanju na meji med nevrotiki in psihotiki, govorimo o odsotnosti očeta, permisivni vzgoji in posledično nerazrešenemu Ojdipovemu kompleksu in neobstoju Ideala Jaza.

Po Freudu religija podaljšuje otrokovo odvisnost od očetovih prepovedi, ki se niso ponotranjile. A tu je bistvena razlika med Freudovim nevrotikom in patološkim narcisom. Pri nevrotiku so prepovedi in oče v otroštvu obstajali, pri patološkem narcisu pa govorimo o popolni odsotnosti očeta in njegovih besed kot glasnikov družbe. Beseda očeta je bila v času vase-usmerjenega posameznika in močnega krščanskega vpliva vedno tudi božja prepoved. Odstopanja so se sicer lahko pojavljala a so bila ta minimalna. Vpliv krščanstva na splošno družbeno moralno pa se je seveda začel zmanjševati, ko je prišlo do vpliva kapitalizma in s tem do izrinjanja krščanstva kot osnovnega moralnega nauka.

Pri patološkem narcisu torej govorimo o popolni odsotnosti očeta, o nezmožnosti razumevanja koncepta boga, ki se na vlogo očeta v temelju navezuje oziroma se z njo

enači. Neobstoj očeta je torej neobstoj boga. In ker je osnovna predpostavka krščanstva obstoj boga, je le-to kot religiozna forma za patološkega narcisa popolnoma neuporabno. Naslednja značilnost patološkega narcisa je njegova notranja šibkost, tesnoba, ki se pojavlja ravno zaradi neponotranjene besede Očeta. Povedano drugače, subjektu ni uspela simbolizacija realnega, ponotranjenje simbolnega zakona. Po Žižku je najbolj koncizna opredelitev realnega kot nesimboliziranega t.i. odgovor brez vprašanja (Žižek 1984, 123). Realnemu manjka simbolizacija in nima pomena ali drugače: realno nam je dano, a nam ne odgovori na nobeno vprašanje.

8.1 Kult avtentičnosti

V petdesetih letih, ko je bila vloga staršev pri vzgoji otrok že v veliki meri prenesena na učbenike in zunanje avtoritete, so t. i. strokovnjaki začeli opozarjati, da se je treba vrniti k avtentičnosti. To pomeni, da mora človek priti v stik sam s sabo in s svojimi čustvi in v skladu z njimi delovati v odnosu z drugimi ljudmi. V lastna čustva naj bi se poglobili, jih razumeli in jim puščali prosto pot. Delovanje v skladu z novo nastalim kultom avtentičnosti naj bi izgledalo nekako tako: Če se otrok v neki situaciji vede neprimerno, ga starši ne smejo kaznovati oziroma kregati. Njegovo obnašanje ne sme biti nikoli obsojeno kot napačno v dani situaciji. Nasprotno, otroku je treba pokazati, da razumemo njegova čustva in da ima on vedno in v vsakem primeru pravico do izražanja svojih čustev. Če na primer otrok starša ne uboga in ga s tem spravlja v slabo voljo, ga starši ne smejo obsojati za njegova dejanja, temveč ob njih morda le izraziti svojo nejevoljo.

Kult avtentičnosti je izraz propada vzgoje s strani staršev, hkrati pa ta propad že tudi moralno upravičuje.

Skozi preobleko čustvene svobode, kult avtentičnosti predstavlja nesposobnost staršev, da bi otroka učili o svetu in mu vcepili etična pravila (Lasch 1979, 287–288).

V osnovi naj bi kult avtentičnosti pomenil vrnitev k samemu sebi, osvoboditev od t. i. zunanjih vplivov. Če pogledamo zadevo malo bolj natančno, hitro vidimo, da smo se tu znašli v paradoksu. Avtentičnost se nam kaže v odvisnem stanju, ni nam a priori dan, temveč se ga moramo s pomočjo raznih priročnikov (sem uvrščamo tudi novodobniška gibanja) naučiti.

» Osnovni paradoks sodobnega »kulta avtentičnosti« je, da je njegov notranji konstituens in celo gonilo gora priročnikov, ki z videzom znanstvene legitimacije subjektu natanko predpisujejo, kako lahko doseže svojo »avtentičnost«, kako lahko sprosti »ustvarjalne potenciale svojega jaza«, kako lahko zavrže »masko« in pusti do besede »pravemu jazu«, kako naj torej izvrši obrat k intuitivni spontanosti in pristnosti« (Žižek 1984, 123).

Potrošniški kapitalizem je modernega človeka pripeljal do točke, ko je ta popolnoma izgubil svoj celoviti Jaz, živi v popolni odvisnosti od socialnega drugega in od sveta okoli sebe, vendar hkrati do njega drži ironično distanco – onemogočen mu je kakršen koli pristni stik z zunanjim svetom sli s samim seboj.

Krščanstvo, kot religija za modernega človeka – patološkega narcisa, ni več primerno, a se hkrati zaradi njegove notranje nestabilnosti potreba po religiji oziroma duhovnih priročnikih stalno veča. Potrošništvo, ki deluje kot kompenzacija psihične stabilnosti, se je preneslo na vse vidike človekovega življenja. Govorimo o potrošništvu materialnih dobrin, stvari in tudi religije. Vse se dogaja z enim samim namenom – zadovoljiti narcističen Jaz, pomiriti kruti materinski nadjaz, ki nas drži v infantilni odvisnosti od samopotrditve in samopovelečevanja.

Kot obramba zoper temu ali bolj natančno – kot le še dodatna množica odgovorov brez vprašanj, se je pojavil t. i. kult avtentičnosti, skozi katerega naj bi človek spet našel notranjo pomiritev in prišel v pristen stik s samim seboj. Ta kult se dosega skozi različne priročnike in kot najbolj značilne izmed njih štejemo t. i. novodobništvo oziroma gibanje *new age*.

8.2 Patološki narcis in novodobniška gibanja

Začetek novodobništva sega v drugo polovico šestdesetih let v ZDA. Na svojem začetku je bilo novodobniško gibanje bolj znano kot doba vodnarja, ki temelji na prehajanju sonca iz enega v drugo nebesno znamenje. Ideja izhaja iz astrologije in skozi ta prehod naj bi na zemlji začela vladati duhovnost, mir, sožitje, harmonija in drugo (Črnič 2003, 125).

Glede opredelitve pojma novodobništva obstaja toliko strinjanj kot tudi nestrinjanj. Pojav je v sodobnosti pogosto deležen kritik, ki to gibanje označujejo za »kvazi religijo«, za slepo ulico kulture, vrsto psiho-socialne bolezni ipd. Pogosto prihaja tudi do napačnega

enačenja novodobniških gibanj z novimi religijskimi gibanji. Med tema dvema, sicer obema modernima pojavoma, obstajajo bistvene razlike. Novodobniška gibanja za razliko od novih religijskih gibanj nimajo osrednje knjige in ne priznavajo nobene verske institucije. Prav tako nimajo centralne organizacije in voditelja in eksplicitno prepoznavnega sistema verovanj in konceptov (Potrata 2001a, 1144).

Novodobniška religioznost se močno razlikuje tudi od vseh drugih religioznosti velikih svetovnih religij a hkrati vsebuje veliko njihovih elementov. »Gre za sinkretično in elektično religioznost s poudarkom na osebni duhovni izkušnji, ki je za novodobniška gibanja mnogo pomembnejša in legitimnejša od vsake oblike objektivno interpretiranega verovanja« (Črnič 2003, 125).

Različna menja obstajajo tudi glede opredelitve osrednjih značilnosti oziroma stičnih točk novodobniških gibanj. Nekateri dajejo poudarek na prizadevanjih za dosego osebne in družbene transformacije, drugi na zdravljenju in tretji na optimizmu. Aleš Črnič je kot glavni dve značilnosti novodobništva, ki sta skupni vsem skupinam, izpostavil skupno prepričanje, da se človeštvo nahaja v obdobju velike spremembe (doba vodnarja) in poudarjanja »subjektivne duhovnosti« in »samouresničenja« kot najvišjega cilja in najpomembnejše človekove psihološke potrebe (Črnič 2003, 124). Pomemben poudarek novodobništva je tudi v iskanju in doseganju »avtentičnega jaza« (Potrata 2001a, 1145). Tu lahko potegnemo vzporednico med patološkim narcizmom in novodobniškimi gibanji oziroma kultom avtentičnosti, ki je za patološki narcizem tako značilen, in novodobniškim priročnikom, ki nam ga bo pomagal doseči.

Barbara Potrata, ki je raziskovala novodobniška gibanja v Sloveniji, je kot eno izmed skupnih značilnosti, v katero verjamejo vsi pripadniki novodobništva, določila, da so ljudje v »prvinskem stanju« v bistvu vsemogočni bogovi, ki so sposobni že z samimi mislimi vplivati na svet (Potrata 2001a, 1147).

Tu se spet ne morem izogniti povezavi s patološkim narcizmom, za katerega je značilen narcistični, vsemogočni jaz, ki mu svet služi kot njegov podaljšek. Po mnenju pripadnikov novodobniških gibanj je Jaz torej apriori vsemogočen, vse kar je potrebno storiti je, da se naučimo, kako lastni vsemogočnosti pokazati pot, da se izrazi in potrdi. Pri tem nam na poti stoji družba s svojimi institucijami, ki prisilijo ljudi, da »pozabijo« na svojo božansko naravo in izgubijo stik s poslednjo realnostjo. Človekov dejanski jaz

naj bi prekrile maske, ki predstavljajo internalizirane družbene vloge in norme, zaradi katerih ljudje slepo sledijo družbenim pravilom. Te maske so pri novodobnikih poimenovane s konceptom ega (Potrata 2001a, 1147). Novodobniki verjamejo, da se bodo skozi različne prakse, kot so meditacije, psihoterapije, ples in druge ritualne dejavnosti, znebili mask, da bodo izgnali tiransko nadvlado nad Jazom, ki izhaja iz socializacije. Jaz mora biti osvobojen, oseba se mora od-identificirati in odvreči navezanost na ego (Heelas 2004, 20).

Novodobniška ideja ega se neposredno veže na nerazrešen Ojdipov kompleks, značilen za patološkega narcisa. Ideja ega se popolnoma sklada s psihoanalitičnim konceptom Ideala jaza. Ideal jaza, tako kot ego, sestoji iz ponotranjenih družbenih norm, ki se jim posameznik vedno znova podreja in za vedno izgubi svoj pravi vsemogočni (infantilni) Jaz. Novodobništvo je radikalno usmerjeno proti tradiciji ali avtoriteti. Večina priročnikov in novodobniških praks deluje z namenom znebiti se internalizirane avtoritete. Torej znebiti se Ideala Jaza.

Novodobniki radi poudarjajo, da ni treba verjeti v ničesar, pomembno je to, kar sami doživijo oziroma za kar dobijo »intuitivni uvid« (Potrata 2001a, 1146). Novodobnikov torej ne zavezuje osrednja knjiga, ne zavezuje jih osrednji voditelj, ne zavezuje jih določen zaključen sistem verovanj. Ne zavezuje jih popolnoma nič, kar pravzaprav v celoti velja za patološkega narcisa. Patološki narcis v odnosu do sveta okoli sebe drži t. i. stanje ironične distance, družbena pravila zanj sicer obstajajo, drži se jih v kolikor mu prinesejo uspeh in s tem narcistično potrditev, a ta pravila ga notranje ne obvezujejo. Obvezuje ga le zahteva lastnega sadističnega idealnega Jaza. Njegovo zahtevo novodobniki razumejo pod konceptom »intuitivnega uvida« oziroma notranjega glasu. Ta koncept, iskanje in njegovo upoštevanje, predstavlja glavno vodilo novodobnikov. Vendar pa iz dejstva, da glas prihaja od znotraj in da novodobnik nima ponotranjenega Ideala jaza, lahko sklepamo na to, da ta glas vedno služi zadovoljitvi lastnega narcizma. Pot pretvezo duhovnosti in avtentičnosti se novodobnik tako drži notranjega vodila, ki ga mora upoštevati ne glede na vse. Ta samo-etika oziroma notranji glas je tu zato, da legitimira sebične težnje. Predstavlja način, kako lahko na prvo mesto vedno postavimo sebe (Heelas 2004, 202).

Naslednja značilnost novodobniških gibanj je vera v reinkarnacijo. Sicer ne velja, da jo sprejema vsak novodobnik, a vendar velja za eno izmed najbolj razširjenih prepričanj novodobništva (Potrata 2001a, 1146). Tukaj moram poudariti, da je v novodobništvu prišlo do reinterpretacije te ideje, kar pomeni, da je ohranjenih le nekaj izmed »originalnih« prvin reinkarnacije. Ideja o reinkarnaciji se je razvila v okviru indijske kulture. Tradicionalno je vsako bitje izpostavljeno samsari, tj. neskončnemu krogu rojstev in smrti. Konkretna utelesitev vsakega posameznika je odvisna od njegove karme, ki je rezultat posameznikovih del v prejšnjem življenju. Končni cilj tako pri hinduizmu kot pri budizmu predstavlja odrešitev iz kroga reinkarnacij. Reinkarnacija predstavlja negativen koncept, pomeni namreč ujetost v neskončen krog rojstev in smrti, iz katerega se lahko rešijo le razsvetljeni (Črnič 2001 149).

Na zahod se je ideja o reinkarnaciji množično razširila v drugi polovici dvajsetega stoletja. Vanjo verjame velik del Evropejcev in Američanov. Vendar pa je zahodno pojmovanje te ideje bistveno drugačno od indijskega. Za zahodnjake reinkarnacija ni problem ali breme, temveč odrešujoča možnost vedno novih začetkov. »Zahodnjak ne stremi k ugasnitvi želja in prenehanju tuzemskega življenja, temveč v reinkarnaciji vidi predvsem možnost zadovoljitve teh želja v prihodnjih življenjih« (Črnič 2001, 149).

Reinkarnacija torej služi predvsem ideji o nesmrtnosti, predstavlja pot, po kateri se lahko smrti izognemo. Za patološkega narcisa je značilen strah pred boleznijo, starostjo in smrtjo. Skozi idejo o reinkarnaciji pa se ta strah pomiri. Mladost preneha biti minljiva, ponovno rojstvo nam omogoča ponovno mladost.

Naslednja pomembna lastnost novodobništva je njegov psihoterapevtski značaj. Nekateri novodobniki uporabljajo legitimne psihoterapevtske tehnike, običajno pa so te tehnike predelane v skladu z idejami novodobništva (Potrata 2001b, 173).

Za dobo potrošniškega kapitalizma je po Žižku najbolj značilna poteza zamenjave kaznovalnega s terapevtskim pravom. » Subjekt ni več kriv, ker tudi ni odgovoren, saj je njegovo dejanje proizvod spleta psihičnih in družbenih okoliščin« (Žižek 1984, 122).

Nagnjenost k psihoterapiji se šteje za eno najprepoznavnejših lastnosti patološkega narcizma. Novodobništvo je torej skupinska oblika psihoterapije, ki patološkemu narcisu omogoči, da se pogovarja in osredotoča sam nase. Skozi psihoterapijo patološki narcis

zadovoljuje (nikoli ga ne zadovolji) svoj narcistični jaz, saj je vedno znova postavljen v ospredje dogajanja.

Tako patološki narcizem kot novodobniška gibanja sta se pojavila v modernem potrošniško orientiranem svetu, v katerem posameznikova identifikacija ni več vnaprej določena s strani družine, poklica, vrstniške skupine ali nenazadnje narodnostne pripadnosti. Gre za obdobje, v katerem individualizem zapira posameznika vase, skupnost pa nam kot možnost povezovanja in preseganja lastnega sebstva prej predstavlja grožnjo kot zavetje. Odnos med prevladujočim posameznikom – patološkim narcisom – in družbo je odnos, ki ga je Žižek opisal kot odnos otroka z neskončnim številom zahtev in matere – družbe – od katere je odvisna njihova zadovoljitev.

9 SKLEP

V diplomskem delu sem izpostavila povezave med pravili trga, ki predstavljajo pravila družbe, njihov vpliv na psihološki stroj posameznikov in vpliv tega stroja na izbor religijske forme. Religija in ekonomija sta v temelju povezana. Njuno vez predstavlja posameznik, katerega karakterne značilnosti niso le stvar vzgoje, dedovanja in samodejavnosti, temveč so predvsem rezultat obstoječe družbene realnosti. Ta vnaprejšnja določenost, nesvoboda posameznikov, je rezultat zgodnje socializacije, ko otrok ponotranji besedo očeta, ki zastopa besedo družbe. Svoboden posameznik ne obstaja, morda se svobodi še najbolj približa patološki narcis, za katerega lahko trdimo, da nima ponotranjene družbene vloge. Vendar se prav v tem dejstvu, v točki, v kateri je patološki narcis ločen od družbe, skrivajo vse težave, s katerimi se ta tip posameznika stalno sooča in zanj predstavljajo osnovno življenjsko vodilo. Patološki narcis – prevladujoč tip modernega človeka na zahodu, je izgubljen v svetu, ki mu notranje ne pripada in zato se zateka k dejanjem, ki mu nudijo pomiritev, ki pa nikoli ni dokončna. Potrošnja in novodobniška gibanja sta dva izmed najznačilnejših poskusov iskanja sreče sodobnega človeka.

10 LITERATURA

- Berger, Peter in Thomas Luckmann. 1988. *Družbena konstrukcija realnosti*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Črnič, Aleš. 2001. Nirvanizacija globalne vasi: privlačnost azijskih religij za sodobne zahodne družbe. *Časopis za kritiko znanosti* 29 (202–203): 141–161.
- --- 2003. Nova religijska gibanja. V *Verstva in etika I: gradivo za učitelje verstev in etike*, ur. Vida Kremžar Klemenčič, 117–129. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Flere, Sergej in Marko Kerševan. 1995. *Religija in (sodobna) družba: uvod v sociologijo religije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Freud, Sigmund. 1981. Množična psihologija in analiza jaza. V *Psihoanaliza in kultura*, ur. Rastko Močnik, 7–74. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Fromm, Erich. *Človekovo srce*. 1987. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Godina, Vesna, 1985. Bipolarnost socializacijskega procesa. *Anthropos* (1–2): 392–403.
- --- 1990. Patološki narcis in problem družbeno nujne socializacijske forme. *Anthropos* (1–2): 142–175.
- Gostečnik, Christian. 2000. *Psihoanaliza in religija*. Ljubljana: Brat Frančišek: Frančiškanski družinski center.
- Heelas, Paul. 2003. *The new age movement: the celebration of the self and the sacralization of modernity*. Cambridge; Oxford: Blackwell.
- Lasch, Christopher. *The culture of narcissism: American life in an age of diminishing expectations*. New York: W.W. Norton & co.: Warner Books.
- Potrata, Barbara. 2001a. Verske ideje, verske prakse: slovenski novodobniki in njihove prakse. *Teorija in praksa* 38 (6): 1144–1156.
- --- 2001b, Duhovnost nove dobe. *Časopis za kritiko znanosti* 29 (202–203): 169–179.
- Riesman, David. 1951. *The Lonely Crowd: a study of the changing American character*. New Haven: Yale University Press.
- Salecl, Renata. 1991. *Disciplina kot pogoj svobode*. Ljubljana: Krt

- Stark, Rodney in William Sims Bainbridge. 2007. *Teorija religije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Sutcliffe, Steven and Mario Browman, ur. 2009. *Beyond new age: exploring alternative spirituality*. Edinburgh: University Press.
- Žižek, Slavoj. 1985. »Patološki narcis« kot družbeno-nujna forma subjektivnosti. *Družboslovne razprave* (2): 105–141.
- Weber, Max. 1988. *Protestantska etika in duh kapitalizma*. Ljubljana: ŠKUC, Filozofska fakulteta

